

Elfelejtett tükörkép a magyar–horvát államközösség végnapjairól

Tarczay Gizella: *A hűtlen folyam. Napló. Zágráb, 1916–1919*

Kairosz Kiadó, 2023

A könyv, amelyről szólni kívánok, évtizedek óta kéziratban lappangott – reménytelenül bár, de megjelenésre várva. Alkotója ugyan nem fordulatos cselekményű bestsellerek szerzője, a Trianon után függetlenedni remélt, ám a szerb politikai orientációval terhelt Horvátországból „repatriálva”, hazai bemutatkozásakor, jó tollú íróként számított. A szerzőt Tarczay Gizellának hívták. Neve ott szerepel az 1965-től kiadású Magyar Irodalmi Lexikonban is – igaz: sovány adatsorral, kevés méltató szóval. Pedig prózai és verseskötetei mellett számos írása olvasható periodikákban is. Irodalmi munkásságát műfordításai is reprezentálják. Mészáros Andor a ma jobbjára ismeretlenként aposztrofált író portréját vázolván „irodalmár, költő, műfordító, tanárként” mutatja be, bőségesen utalva az életpálya viszontagságos oldalára is. Arra például, hogy magyarsága miatt mennyi bántás, zaklatás érte egy-egy horvát ajkú évfolyamtársnője részéről, s arról is, hogy a Magyarországtól már elszakadni készülő horvát állam magyarellenes, kirekesztő intézkedései miatt – a tanulmányait kitűnően abszolváló – fiatal tanárnő zágrábi állását nem foglalhatja el. Tarczay Gizella magyar–német szakos, doktori disszertációját *summa cum laude* megvédő tanárnő így lesz egy Jelačić-téri virágüzletben könyvelő, majd meg házitanítója módos szülők csemetéinek. Mindez történik a nyolcszáz éves horvát–magyar unió végnapjaiban – nem függetlenül a korábbi évek-évtizedek magyarellenes atrocitásaitól (magyar zászló égetése, a magyar feliratok leverése, egye-

politikai pártok magyarellenes propagandája stb.), a sajtóban, olykor az irodalomban is (Matoš) kifejezésre jutó szidalmakig, a magyarságot dehonesztáló csúfolódásokig. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés óta tartó, a két nemzet közötti konfrontációk a hányatott sorsú zágrábi egyetemi magyar tanszéket sem hagyták érintetlenül. 1892-ben ugyan megindult a magyar nyelv oktatása lektorátusi keretek között, a hungarológia mint tudományág azonban csak 1902-ben kapott katedrát, Greksa Kázmér pécsi cisztercita tanár professzori kinevezését követően. Greksa a bölcsészkar munkájában adminisztratív szinten is részt vállalt (volt dékán és prodékán), s az oktatás struktúráját bővítendő egyéb, a hungarológián kívül eső tudományágak területéről is hirdetett előadásokat. Az egyetemi hallgatóság erre – nacionalista indíttatásból – gyakran bojkottálta előadásait. Ugyanúgy, miként a kiváló, magyarbarát (*madjaron*) albanológus: Milan Šufflay lekcioival tették. Greksa professzor – a csekély számú hallgatóság miatt – olykor lakásán tartotta előadásait. A hallgatóságon belüli viszony minősége is a nemzeti hovatartozás függvénye volt. Tarczay Gizellának például – miként fentebb már említettük – naponta kellett elviselnie egyes horvát ajkú évfolyamtársai molesztálását.

A zágrábi egyetem hungarológia-katedrája 1918-ig ilyen viszonyok ellenére működött, ám egy napon a súlyos beteg (spanyolnáthában szenvedő) Greksa professzor lakásán megjelent a zágrábi Horvát Nemzeti Tanács néhány tagja, s élet-

veszélyesen megfenyegetve azonnali távozásra szólították fel a magyar vendégprofesszort – mondván: Horvátországban többé nincs szükség a magyar nyelv oktatására. Ez az akció végleg semmissé tette Greksa tervét, hogy utódja a tanszéken immár a doktori címet is használó Tarczay Gizella legyen.

A hűtlen folyam. Napló. Zágráb, 1916–1919 című Tarczay-kötet ezeknek az éveknek eddig hozzáférhetetlen krónikája, amelynek szerzője szépirodalmi igényrel rajzol hiteles képet a tragikus történelmi időkről. A kötet cím első szegmense mintha regényt ígérne, és a közép-európai irodalmakban jártas olvasó nyomban a lengyel Stefan Żeromski *A hű folyó* című művével rokonítaná – bár a *hű* és a *hűtlen* jelzőpár ellentétes tartalmakat hordoz. A lengyel író az 1863-as felkeléshez való hűségéről beszél, Tarczay Gizella viszont a Horvát-Magyar Államközösséghez hűtlen Száváról, amely „drága magyar címerünkben a negyedik folyam” – nemzeti szimbólum, a magyar címer jelképrendszerének egyik része. S ez a negyedik folyam most – elhagyva Horvátországot – „Belgrád felé” igyekszik: „Hűtlen folyam, horvát folyam! Hová sietsz? Belgrád felé?” A Horvátországhoz, mint *szülőföldjéhez* (Heimat) ragaszkodó írónő (aki a Modrus-Fiume vármegyei Cetnikben született és Zágrábban nőtt fel), nem csak a szülőföldjéhez hűtlen Száváról beszél, a magyar *hazájához* (Vaterland), azaz a történelmi Magyarországhoz is hűtlenné lett folyóról is, amely a „magyar címerben – a Duna, Tisza, Dráva mellett – a negyedik folyam.” Számára a Száva tehát kettős jelkép: egyfelől a szülőföldhöz, másfelől a hazához kötődés szimbóluma. Műve előszavában írja: „Az 1914–1918 éveket Zágrábban töltöttem, mint a zágrábi egyetem német-magyar szakos hallgatója, s így szemtanúja voltam Horvátország elszakadásának s annak a példátlan izgatósnak, amely akkor a magyarság ellen folyt, hogy a horvátokat a magyar szentkoronától eltántorítsák.” *A hűtlen folyam* című „naplóregény” e keserves esztendő

krónikája a mindennapok tükrében. Azaz: nem úgy megírva, ahogy azt a korabeli (és későbbi) sajtó, publicisztika és a politika-függő történetírás tálalta (olykor még ma is interpretálja), hanem ahogy azt az átlagpolgár naponként látta és átélte. A Tarczay-műnek épp e sajátos karakter adja meg varázsát, amely egy műfaji asszociációra is serkenti az olvasót: szövegét végigolvasva „regényként” értelmezi a befogadandó szövegvilágot. Tarczay Gizella ugyanis jó elbeszélő, szövege a természetes, napi kommunikáció eszközeit, a hétköznapi közlés szavait, szintagmáit, mondatait varázsolja egyfajta esztétikai értéké. Ne kifogásoljuk hát, hogy a cím a napló fogalmával bővül, majd az évszámokkal (1916–1919), ami által a regényidő első, „naptári” síkja is konkretizálódik. Ami *A hűtlen folyam* élet- és élményanyagát illeti, nos, azt a szerző személyes, naplószerűen rögzített életrajzi adatai kínálják, ami – német szakos képzettségére is gondolva – az alkalmazott elbeszélő formát illetően a szentimentalizmus teremtette *érzelmes románt* juttatja eszünkbe. Ez a múlt prózájára hajazó, érzelmeket, csalódásokat és örömeket, hazafias érzületet, egyben az apa korábbi halála miatt csonkává lett család példás összetartását is reprezentálja. Életanyagának gazdagságából fakadóan képet kapunk a korabeli Zágráb szociális és nemzetiségi-etnikai spektrumáról, az utóbbiak között mesterségesen is szított viszályokról, konfliktusokról. A hajdani, sokat emlegetett „bijeli Zagreb” (fehér Zágráb) toposz, ha nem is fekete, de tarka lett. Kiváltképp amikor 1918 őszén már szerb csapatok masíroztak a Ilicán, s megszállóként jöttek franciák is, Franchet d’Espèrey francia, arab meg zuáv katonái. (Szerzőnk e felfordult világ hátterével készült államvizsgáira, majd doktori szigorlatára – professzorai többségének jóindulatú támogatásával, ám felheccelt, nacionalista érzületű egyetemista társai gáncsoskodásai közepette.) A stúdiók végeredménye mindenek ellenére kitűnő, állami gimnáziumban mégsem taníthat.

Még akkor sem, ha a leendő horvát ajkú tanítványok szimpátiával és szeretettel fogadnák. A *vlada* (kormány) szava a döntő.

Mindeközben a szerb expanzió csúcshág, az 53. zágrábi ezred nem hajlandó felesküdni Péter szerb királyra, ami forradalmi megmozduláshoz vezet: a Jelačić téren vér folyik; halottak, sebesültek, megannyi áldozat jelzi: talán még sincs rendben minden a „délszláv egyesüléssel”. Írónk szövegében már-már forradalmi szónoklatként hat a horvát szülőföld és a magyar haza iránti ragaszkodás, a kettős identitás megvallása – még mindig reménykedve a nyolcszáz éves horvát-magyar barátság fennmaradásában: „Hej! Horvátok talpra! Ne hagyjátok magatokat behálózni, leigáznii! Hisz ti úgy tudtok örülni a szabadságnak, legyen az a szabadság igazi! Kergessétek ki innen a szerbeket, úgyis a vlach fajzatot gyűlölitek a legjobban a világon! Teremtsetek független horvát köztársaságot és szövetségzetek a magyarral: legyünk megint testvérek, mint voltunk 48 előtt – áldás lesz a frigyen.” Persze nem így lett: egy napon tudomásul kellett vennie minden zágrábinak, zagorjeinek, szlavónnak, horvát-nak, magyarnak, németnek, csehnek, zsidónak: az ország neve, amelyben élnek, mostantól Država SHS, azaz Szerb-Horvát-Szlovén Állam. Zágráb magyar ajkú lakossága (vasutasok, postai, közigazgatási tisztviselők stb.) távozik, repatriál az óhazába. De van egy réteg, amely a maradás mellett dönt: ők már elindultak az asszimiláció útján. A műbéli történések, ha úgy tetszik: a cselekmény emocionális szála a szerző érintettségéről szól. Gizella remélt és vágyott jövődobelije: Tamás sváb származása ellenére az „egyesülési” láz kezdetén tüntetően *hungarus* tudatával kérkedik, aztán a változáshoz alkalmazkodva fokozatosan bár, de „az idők szavát” követi: elhidegül Gizellától, az új hatalomtól biztos egzisztenciát remél és kap is. Kettejük elválása is jelképértékű történet. Hősnő-szerzőnk példaszzerű önfegyelemmel dolgozza fel magában a szá-

mára tragikus élményt, identitásából nem enged, minden további kudarc ellenére kitart magyarsága mellett, anélkül hogy a horvát szülőföldjéhez való érzelmi ragaszkodását feladná. A horvát szülőföld és fővárosa: Zágráb és a horvát nép iránti tiszteletét és szeretetét megtagadni nem tudja, a körülmények hatalma folytán, az ő sorsa is – testvéreivel együtt – egzisztenciális okok miatt a repatriálás lesz.

Áttelepülése a magyar hazába 1927-ben történt. Ez sem volt csalódástól mentes élethelyzet. Tanári állást itt sem kaphat, a kultuszminisztérium véleménye szerint ugyanis, aki Horvátországban jött a világra s ott nevelkedett, ott járt egyetemre, az nem lehet magyar érzelmű, következésképp a magyar ifjúság nevelésére alkalmatlan. Hivatalnok lett hát ismét: *könyvelő*, csak éppen nem egy pesti virágüzletben, hanem a Ganz gyárban. Ez a kudarc sem törte meg. Szenvedélyes turista lévén alpinistaként járja a Júliai-Alpok, a Triglav, a bolgár hegyek és a Magas Tátra csúcsait, írja horvát nyelvű alpesi verseit, magyar nyelvű tudósításait a *Turisták Lapjában*, s kedvező távlatúvá válik irodalmi munkássága is. Mészáros Andort idézzük: „A harmincas-negyvenes években sorra jelennek meg verseskötetei. A második világháború után sem hagyott fel irodalomközvetítő tevékenységével. Sok művet fordított szláv, főként délszláv nyelvekből, de oroszról, bolgárból és csehből is. Nem hagyott fel az irodalmi tevékenységgel sem, meséket, verseket írt, fő tevékenysége mégis a fiatalon elsajátított kényszerű hivatása a könyvelés, üzleti levelezés lett. Utolsó műve, a *Ráchel* című öt felvonásos drámája 1978-ban jelent meg.”

Az idézet végére pontot téve tovább meditálok: az elmondottakon túl mi minden más kívánkozna még a recenzens tollára? Egy dolog mindenképpen: e zökkenőkben, csalódásokban, de apró örömökben, sőt sikereket sem nélkülöző életpálya kelet-közép-európai karaktere. Tarczay Gizella apai felmenői szepességi németek (cipszerek) voltak. Az Eperjesen immár

honos Goldbecher család – német neve ellenére – *hungarus* tudatú: Goldbecher Kálmán és fivére az Eperjes közeli Tarca folyóra utalva Tarczayra változtatják családnévüket. A dualizmus kori Magyarországon széles körben jellemző gyakorlat. Nem más ez, mint a magyar identitás vállalása. Asszimilációt nem mondanék (jóllehet a történetírás vesszőparipája a kérdés), hisz *A hűtlen folyam* szerzője maga cáfolja azt: horvát nyelvi környezetben nevelkedve sem lett asszimiláns, annak ellenére sem, hogy a horvátot akár második anyanyelvének is tekinthette. Az egyetemistaként Budapesten, majd Bécsben tanuló Goldbecher-Tarczay Kálmán még törökül is megtanul orvosi karrierje érdekében, s boszniai, dalmáciai, fiumei, zágrábi körorvosként – vélhetően – a horvátot is anyanyelvi szinten birtokolta. Ezzel talán magyaroztatást adtunk Tarczay Gizella poliglott *magyar identitására*, egyúttal magyarul, németül, horvátul verselő-publikáló *közép-európai költő* mivoltára is.

Hungarus tudat és croatofil mentalitás, azaz horvát nyelvű költészet, vagyis költői *bilingvizmus*. Nem egyedüli jelenség a Kárpát-medencében, Kelet-Közép-Európában. A horvát Ivan Mažuranić és a szlovák Pavel Ország-Hviezdoslav egyaránt magyar versek írásával kezdte poétai pályá-

ját, de végül az előbbit horvát, az utóbbit szlovák klasszikusként jegyzi a két nemzet irodalomtörténete. Más közép-kelet-európai példa is kínálkozik: a szlovén France Prešeren az osztrák-német irodalomtörténet saját német klasszikusaként méltatja, szlovén nyelvű költészetét viszont a szlovén nemzeti romantika Mickiewicz, Puskin, Slowacki életművével párhuzamban értelmezi hazája irodalomtörténet-írása. Tarczay Gizella vonatkozó opusai persze nem kínálnak hasonló párhuzamot, ám életművének egésze alighanem klasszikus példája annak: a Trianon determinálta 20. századi közép-kelet-európai sors miként taszít a torzó kategóriájába egy nagyobb távlatokat ígérő-sejtető életművet.

A kötetet gondozó, sajtó alá rendező Mészáros Andor eléggé nem dicsérhető filológiai munkája nagymértékben hatványozza a kiadvány társadalom- és irodalomtörténeti értékét. Lábjegyzetei a horvát-magyar közös történelem adott fejezetének, de történelmi dimenzióinak is hallatlanul gazdag tárháza. Az idegen nyelvű szövegek, szövegrészek, idézetek fordításai nemcsak a szövegek megértését segítik, az olvasó tárgyismeretét is gazdagítják. Külön kiemelendő a jegyzetek bibliográfia gazdagsága s az általuk közvetített információs készlet.

Lőkös István

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.